

Валерій Бортніков

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Віталій Чубаєвський

Рівненський державний гуманітарний університет

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ЛЕГІТИМАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Valerij Bortnikov, Vitalij Chubaevskij. The Electoral Legitimation of Power in Terms of the Democratic Transformation.

The issue of the solving of the problem of the raising level of the legitimating of power in the electoral process, which is really low in the eyes of citizens of Ukraine, is raised in the article. The institutional structure, procedures and the electoral process' mechanisms give the contenders wide opportunities not only for the self-promotion, but over persuasion of community in the personal ability to ensure effective public management.

The process of the legitimating of the political power is being in progress at every stage of the election long before the official nomination of the candidates for the acquisition of the authority.

The authors of the article suggest the following stages of the election: 1) Constituting; 2) Institutionalization; 3) Realization; 4) Control.

The essential subjects of the power institutions' formation in the democratic states are political parties. They commit a significant and sometimes decisive influence on the will of the voters. Besides, the parties are being one of the main subjects of the political legitimating during election.

Another indicator of the democratic state is the freedom of the political opposition activity. Numerous attempts to regulate the statute of the political opposition in Ukraine were subordinated to the tasks of its constituting. The four stages of the political opposition constituting are singled out on this basis: 1990-2006; 2006-2007; 2007-2010; since October 2010.

The organic component of the legitimating of power in the election is their recognition through the number of the specialized organizations, agencies and institutions of the Council of Europe, European Union, and OSCE, and CIS, etc. The indicators of the international (foreign) legitimating power in Ukraine are singled out in the article.

Key words: Ukraine, legitimacy, election, electorate, electoral legitimacy, the electoral process.

Моніторинги суспільної думки в Україні майже за усі роки незалежності (виняток складає 2005 р.) засвідчують вкрай низькі рейтинги довіри до існуючої влади, її головні інститути не є легітимними в очах громадян. Це створює неабиякі загрози не лише для існуючого порядку, а й для незалежності України. Свідченням тому є перманентне гостре протистояння між владою та народом, прояви сепаратизму, втрата частини власної території та військова агресія з боку правлячих кіл Російської Федерації.

Важливою складовою політичної легітимації влади є інститут виборів, оскільки на початковому етапі формування органів влади закладається підґрунтя її суспільної довіри. До того ж, інституційна структура, процедури і механізми електорального процесу надають претендентам широкі можливості не лише для самореклами, а й для переконань громадськості у власній спроможності забезпечити ефективне управління суспільством.

Проблема легітимності влади імпліцитно присутня у працях політичних мислителів Стародавнього світу, Греції, Риму, європейських філософів епохи Відродження, Нового часу тощо. В основу сучасного розуміння легітимності як суспільно-політичного явища покладено ціннісно-нормативну концепцію М. Вебера [1]. Проблеми легітимації влади в демократичних системах у своїх роботах піднімали такі сучасні західні автори, як Г. Алмонд, С. Верба, Л. Даймонд, Г. О'Доннел, Ф. Шміттер, Т. Л. Карл, Ф. Фукуяма та багато інших учених. Серед вітчизняних дослідників проблему політичної легітимності у своїх дослідженнях розглядали Є. Бистрицький, О. Висоцький, О. Кокорська, М. Николко, О. Резнік, С. Рябов, О. Серєда та ін. Водночас проблема електоральної легітимації влади в Україні перебуває на початковому

етапі наукової розробки вітчизняними вченими, тому метою статті є аналіз інституційної структури та демократичних стандартів процесу електоральної легітимації влади в умовах демократичної трансформації.

Легітимність політичної влади є однією з ключових проблем суспільно-політичного життя країни, оскільки від рівня її підтримки населенням залежить не лише доля конкретних носіїв владних повноважень, а й майбутнє країни. Високий рівень громадської підтримки в умовах стабільності й суспільного спокою дозволяє владі зосередитися на вирішенні нагальних завдань, що постали перед суспільством і, навпаки, брак її підтримки ставить під загрозу існування режиму: «усі врядування, демократичні чи авторитарні, стикаються із власними успіхами та невдачами; однак тільки легітимні мають резерв, який вони можуть використати за кризових часів», зазначав Ф. Фукуяма [2, с. 1061]. Аналогічної думки дотримується й інший західний вчений А. Шедлер, який пише: «немає сумніву, що великі резерви народної підтримки – неоціненний запобіжник, який допомагає демократіям не допустити криз, а також подолати їх, коли вони виникають» [3, с. 699].

Потрібно погодитися із твердженням О. Висоцького, що «легітимність є своєрідним нематеріальним, духовним ресурсом, використання якого полегшує процеси здобуття, утримання та реалізації влади, роблячи їх менш затратними та більш результативними» [4, с. 59].

Проблема політичної легітимності набуває особливої ваги за демократії: демократичний лад має бути легітимним, яким його визнає народ, котрий має вважати його за найкращу, найдоречнішу форму врядування для свого суспільства. Адже демократія, оскільки вона спирається на згоду людей, залежить від легітимності, яку визнає народ, набагато більшою мірою, ніж будь яка інша форма урядування. Ця легітимність вимагає глибокої моральної відданості та емоційної пов'язаності, але такі почуття розвиваються тільки з часом і почасти як наслідок успішного функціонування демократії. Люди не цінуватимуть демократії, якщо вона не розв'язуватиме успішно соціально-економічних проблем і не досягне певного мінімального рівня порядку і справедливості [5, с. 93]. Процес набуття владою ознак легітимності отримав назву легітимації. Одне із слухних визначень дає Є. Бистрицький, який вважає, що легітимація – це «розгорнутий у часі політичний дискурс, процес поширення обговорення, обміркування, зрештою – доведення колективної правильності й прийняття соціально-правових норм, які переважно стихійно встановлюються політиками» [6, с. 319].

Проблема легітимності влади залишається актуальною впродовж усього часу її існування. Однак визначальним у цьому сенсі є електоральний процес, коли закладається підґрунтя масової підтримки політичних сил населенням країни. Процес легітимації політичної влади відбувається на усіх етапах виборчого процесу задовго до офіційного висунення претендентів на здобуття владних повноважень. Не випадково, що за рік і більше до виборів спостерігається явище масової реєстрації нових партій, більшість із яких є «партіями-клонами» або технологічними проектами великих партій. Навіть «зондування» суспільної думки у міжвиборчий період за допомогою соціологічних опитувань, де згадуються фігуранти майбутніх виборів, є технологією їх легітимації. Легітимація влади відбувається й під час висунення та реєстрації кандидатів в депутати, політичних партій та блоків політичних партій – учасників виборчих змагань, при формуванні їх передвиборчих штабів і фондів, складу виборчих комісій, в умовах проведення виборчої агітації, власне голосування, здійснення офіційного спостереження за ходом виборів, підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування, встановлення результатів виборів та їх офіційного оприлюднення, а також під час судових рішень виборчих спорів тощо.

Такому важливому чиннику легітимації влади, як вибори, сучасні західні дослідники приділяють значну увагу. Водночас Ф. К. Шмігер і Т. Л. Карл, відзначаючи інститут виборів як необхідний атрибут демократії, усе ж радять не перебільшувати їх важливість. Учені зазначають, що дехто навіть вважає, що «сам факт виборів, – навіть виборів, до яких не допущено окремі партії чи окремих кандидатів або в яких значна частина населення не може брати вільної участі, – становить достатню умову існування демократії. Цей хибний погляд названо “електоралізмом”» [7, с. 83]. Дійсно, у період між виборами громадяни мають

впливати на здійснення державної політики, використовуючи широкий спектр засобів і процедур, насамперед через інститути громадянського суспільства, політичні партії, неформальні практики політичної участі тощо.

Легітимність органів влади, що формуються шляхом виборів, залежить від активності виборців. Чим більше людей проголосувало за ту чи іншу політичну силу (кандидата), тим (гіпотетично) вищий рівень їхньої народної підтримки. Тому не випадково сучасні західні учені переймаються проблемою абсентеїзму загалом й падінням виборчої активності зокрема. Так, Р. Деггер вважає, що «доволі підстав вважати політичну апатію за проблему, яку слід розв'язати» [8, с. 307].

Уряди демократичних країн стикаються з проблемою низької явки на вибори, яка може слугувати підставою для висловлення сумнівів щодо легітимності обраних органів політичної влади. Для цього у деяких країнах застосовують процедури примусового голосування та реєстрації виборців, оскільки у країнах, де явка на вибори та реєстрація виборців є вільними, спостерігається низька виборча активність. Так, наприклад у США найвища активність виборців на виборах Президента США зафіксована у 2008 р. коли на виборчі дільниці з'явилося 64% виборців (у 1960 р. – 63 %), 52% із яких проголосували за Барака Обаму. У більшості інших розвинених держав явка на вибори становить 70–90%.

Деякі держави забезпечують високу явку виборців, змушуючи своїх громадян голосувати. Так чинять Італія, Бельгія та Австралія, чинили Нідерланди від 1917 до 1970 р., і явка в цих країнах наближається до 90% або й перевищує цей показник. Інші країни перекладають тягар реєстрації виборців на уряд, а не на індивіда. В цих країнах явка становить пересічно 75 %, більше ніж на президентських виборах США [8, с. 318]. Серед позитивних наслідків примусового голосування, за висновками учених – «набагато ясніша картина вподобань виборців», а також загалом більш активна політична участь на всіх етапах виборчого процесу. Водночас, завеликий примус «породжує озлобленість, і тому примусова участь у виборах може призвести до того, що люди голосуватимуть невдоволено й без охоти, що навряд чи свідчитиме про існування активних громадян, сповнених громадянського духу» [8, с. 321, 322].

Свідченням важливості проблеми легітимації влади шляхом виборів є виділення її сучасними вітчизняними дослідниками як окремого виду легітимності – електоральної легітимності, а це, відповідно, дозволяє говорити про електоральну легітимацію. Автори поділяють позицію вітчизняного політолога Є. П. Юрійчук, яка вважає, що «електоральна легітимація – це процес набуття владою електоральної (референдної) легітимності внаслідок реалізації суб'єктами виборчого процесу демократичних принципів виборчого права в процесі виборів органів публічної влади (прийняття рішень), здійснення легітимаційних методів і технологій, у результаті яких політична довіра трансформується в підтримку влади через голосування чи інші види конвенційної участі» [9, с. 34].

Електоральна легітимація відбувається в певних часових межах, а тому потребує уточнення сутності такого поняття, як «електоральний процес». Усталеного погляду щодо змісту цієї дефініції в дослідників немає, хоча українськими ученими накопичено значний теоретичний та практично-політичний досвід концептуалізації електоральних процесів, який, зокрема, відображено у працях І. Бекешкіної, О. Вишняка, Є. Головахи, Я. Давидовича, Ю. Ключковського, І. Поліщука, О. Резніка, А. Романюка, Н. Ротар, О. Стегнія, В. Хмелька, Ю. Шведа, Є. Юрійчук та ін.

Так, наприклад, за І. Поліщуком, «виборчий процес – це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» [10, с. 143]. За такого визначення електоральний процес зведено до завдань виборчої кампанії, яку автор вважає «скороченим варіантом» виборчого процесу, натомість проігноровано передвиборчий етап, який починається задовго до оголошення виборів. На цьому етапі не лише розробляється стратегія і тактика майбутніх виборів, а й ведеться прихована, а то й відкрита політична боротьба із своїми опонентами за

сфери впливу із використанням сучасних методів, засобів і технологій. Водночас не викликає заперечень теза автора про те, що «виборчі кампанії є своєрідними ланками в єдиному ланцюгу – електоральному процесі». Щоправда, дослідник визначає електоральний процес як сукупність електоральних кампаній виборів Президента України та українського парламенту, які відбулися в країні від часу проголошення державної незалежності [10, с. 145]. За такого підходу виникає питання долі виборів до місцевих органів влади. У цілому ж, зведення усіх виборчих кампаній до єдиного електорального процесу є контрпродуктивним із погляду наукового аналізу виборів, оскільки втрачається специфіка циклічних електоральних процесів.

На нашу думку, більш адекватним для з'ясування сутності цієї категорії є підхід Н. Ротар, яка вважає електоральний процес «впорядкованою послідовністю дій та взаємодій політичних акторів, що відбуваються у логічній динамічній черговості та пов'язані з реалізацією владних інтересів, створенням та відтворенням політичних інститутів, здійсненням публічної політики» [11, с. 10]. Таке визначення електоральних циклічних політичних процесів дослідниця доповнює виокремленням у них трьох «відносно самостійних та незалежних» етапів:

- передвиборчого – етап цілеспрямованої підготовки до виборів, під час якої основні актори електорального процесу визначають стратегію і тактику передвиборчої боротьби, працюють з електоратом, а останній використовує специфічні форми політичної участі, що передують електоральному вибору;

- етапу виборів – етап активних дій основних суб'єктів виборчого процесу, які вступають у відносини електорального змагання за голоси виборців. Водночас виборці отримують можливість вжити низку специфічних форм, пов'язаних з передвиборчою активністю, які підкреслюють їх політичну суб'єктність;

- поствиборчого етапу – часу відкритого загальнонаціонального політичного дискурсу, що розуміється істеблішментом як пасивна підготовка до виборів, тому громадяни визначаються ним переважно як ресурс у досягненні тих чи інших політичних цілей. Загалом загальнонаціональний дискурс міжвиборчого періоду, характер його ведення, масштаби, механізми залучення громадян до нього залежать від перебігу передвиборчого та виборчого етапів електорального циклу [11, с. 10].

Погоджуючись із таким підходом до визначення етапів електорального процесу, вважаємо за потрібне висловити додаткові міркування щодо його структурної характеристики. Оскільки електоральний процес є різновидом політичного процесу як такого, логічно розглянути його змістовну характеристику за аналогією з політичним процесом на рівні політичної системи. Одним із найпоширеніших підходів до визначення стадій політичного процесу є той, що розглядає їх як послідовну зміну, котра відбувається в ході формування та взаємодії елементів політичної системи. Відповідно до цього політичний процес структурується як сукупність таких етапів: а) конституювання політичної системи; б) відтворення основних ознак та елементів політичної системи; в) розробка, прийняття і виконання політико-управлінських рішень; г) контроль за функціонуванням і напрямками розвитку політичної системи [12, с. 42].

Виходячи з окресленого підходу до розуміння структури політичного процесу, пропонуємо виокремити такі етапи електорального процесу: 1) конституювання; 2) інституалізація; 3) реалізація; 4) контроль. Конституювання електорального процесу передбачає визначення відповідної нормативно-правової бази, принципів і процедур виборів. При цьому одним із вирішальних елементів етапу конституювання є його легітимізація, яка відбувається шляхом узгодження основних політичних сил щодо норм і правил проведення виборів із наступним їх законодавчим закріпленням. Інституалізація розуміється як процес створення інституційної структури виборчого процесу. Щоправда, інституалізація принципу народного представництва розпочинається ще на першій стадії електорального процесу, коли конституційна легалізація демократичних виборів закріплюється у таких фундаментальних принципах демократичного виборчого права, як рівність, вільність, загальність і таємність голосування. Реалізація здійснюється шляхом забезпечення широкого комплексу заходів та процедур із організації та здійснення волевиявлення громадян, визначення його результатів

і забезпеченням належного контролю за ходом виборів, підсумками його результатів згідно з нормативно-правовою базою та метою, яку ставили перед собою організатори виборів. Причому функцію контролю мають здійснювати державні органи, громадські об'єднання, міжнародні спеціалізовані організації та установи через інститут спостерігачів. Зміст зазначених етапів у кожній окремо взятій країні залежить від багатьох чинників, які, зокрема, детерміновані історичним часом, національними традиціями, типом політичного режиму, рівнем розвитку інституційної структури, у тому числі й ступенем зрілості громадянського суспільства, які істотно відрізняються в демократичних й недемократичних державах.

У цьому контексті виникає питання щодо термінів закінчення парламентського електорального процесу як такого. На нашу думку, він закінчується разом із завершенням процедури формування парламенту на вибірній основі. Зокрема, Д. Сарторі наголошував на необхідності розрізнення акту голосування і процесу голосування. Учений зазначав, що одиничний акт голосування «не слід плутати з процесом, який він врешті-решт запускає». Виборець-переможець – це виборець кандидата, якого обирають (або виборець, який голосує за партійний список, що здобуває в його виборчому окрузі принаймні одне місце). Однак якщо ми починаємо розглядати всю послідовність подій у багатоетапному процесі, стає очевидним, що виборець може виграти на рівні свого округу, але програти на інших рівнях: парламентському (де його представник може належати до партії меншості), а також на урядовому (коли його партію не допускають до урядування) [13, с. 489].

Легітимність обраних депутатів різних рівнів або органів влади цілком залежить від визнання електоратом виборчого процесу як такого, що відбувався без грубих порушень існуючих «правил гри», тобто отримав вотум довіри від суспільства і став легітимним в очах громадськості. Останнє можливе за певних умов, зокрема:

- 1) відсутності фальсифікацій виборів, які не дозволяють визначити підсумки виборів;
- 2) проведення виборів без великих порушень виборчого законодавства, у тому числі з дотриманням формальної рівності кандидатів;
- 3) проведення виборів в умовах відносної політичної свободи, відсутності політичних репресій;
- 4) збереження надалі того ж юридичного статусу державного органу або виборної посадової особи, за яких голосували виборці (інакше буде порушений принцип делегування виборцями владних повноважень);
- 5) підтримки необхідною кількістю виборців у рамках законної процедури голосування [9, с. 31].

Структура нормативно-правового забезпечення політичної легітимації влади в електоральному процесі включає складну систему юридичних норм, правил, процедур і традицій, які в сукупності гарантують належний рівень її суспільної підтримки усередині держави та за її межами. Водночас легітимація політичної влади передбачає можливість ідентифікації її суб'єктів за ідейно-політичними або соціально-культурними ознаками, позиціонуванням вектору суспільного розвитку тощо. Усе це потребує відповідної інституціалізації й формалізується у межах конституції, законів про вибори, про політичні партії, програмах і статутах політичних партій, унормуванні діяльності політичної опозиції, передвиборчих програмах кандидатів в депутати, правових засадах функціонування інституту вітчизняних і міжнародних спостерігачів та ін.

Глобальне відродження демократії було рушійною силою відродження інституційного аналізу в сучасній політичній науці. Загалом, дослідники розуміли формальні інституції передусім як стимуляційні структури (що або заохочують до антидемократичної поведінки, або відвертають від неї) і тільки потім як структурні обмеження (що або дозволяють, або забороняють антидемократичну поведінку). Водночас, інституції «можуть і спорудити ефективні бар'єри від певних видів антидемократичної поведінки» [3, с. 708]. У багатьох країнах, які здійснюють перехід до демократії, ключ до інституціалізації електорального процесу лежить у сфері керування виборами. Якщо демократам вдається вивести центральний виборчий орган за межі авторитарних політичних маніпуляцій, вони досягають значного

прогресу на шляху інституалізації демократичних виборів і, відповідно, мають більше можливостей для запобігання їхньої фальсифікації з боку авторитарних урядів [3, с. 708–709].

Для забезпечення чесних і прозорих виборів, а відповідно й забезпечення легітимності обраних представників і органів влади в цілому, недостатньо мати добру писану Конституцію і закони. Індивідуальну свободу захищають не писані заяви, хоч які б вони були цінні, а існування інститутів, що дають змогу суб'єктам суспільно-політичних відносин діяти у певний спосіб і надають їм засоби захисту проти зазіхань з боку інших. Права означають можливість людей робити або не робити певні речі, і їх найкраще захищає демократична інституційна структура, що розділяє владу в межах спільноти. Як справедливо зазначає сучасний західний політичний філософ Р. Белламі, без диференціації політичних функцій, що бере до уваги плюралізм суспільства, зберігаючи автономію різних сфер та рівнів суспільного життя, розділяючи, наприклад, судові і виконавчі функції та місцеве і центральне врядування, конституційні права не будуть варті нічого [14, с. 998].

Неодмінним суб'єктом формування владних інституцій в демократичних країнах виступають політичні партії. Вони здійснюють вагомий, а інколи й вирішальний вплив на волевиявлення виборців. До того ж, партії виступають одним з головних суб'єктів політичної легітимації влади в ході електорального процесу. Правова інституалізація політичних партій в Україні, як суб'єктів електорального процесу, відбулася лише на початку 1990-х рр., після скасування ст. 6 Конституції СРСР про монополію КПРС на партійно-політичну діяльність. Цьому також сприяло прийняття на законодавчому рівні рішень, які б дозволяли реєструвати політичні партії та громадські об'єднання, альтернативні КПРС-КПУ. Важливим кроком на шляху інституалізації політичних партій стали Закон України 1992 р. «Про об'єднання громадян», закони про вибори органів державної влади та управління різних рівнів, а на початку 2000-х рр. і Закон України «Про політичні партії», до якого згодом було внесено багато змін і доповнень.

Іншим індикатором демократичності країни є свобода діяльності політичної опозиції. Поняття «політична опозиція» розглядається сучасними ученими у трьох аспектах: 1) політична опозиція ототожнюється із парламентською; 2) політична опозиція включає діяльність організованих громадських сил; 3) політична опозиція охоплює лише діяльність політичних сил. За визначенням дослідників, політична опозиція – «це інститут політичної системи, що включає організовані політичні сили, які не схвалюють програму і діяльність влади, пропонують альтернативні рішення і для їх реалізації прагнуть замінити владну команду» [15, с. 6–7]. Сьогодні у демократичних державах світу немає усталеного підходу щодо необхідності унормування інституту опозиції на конституційному чи законодавчому рівні. Сучасні політичні науки на підставі рівня формальної інституалізації опозиції та її впливу на законодавчий процес виділяють чотири основні моделі парламентської опозиції:

- вестмінстерська модель (поширена в Австралії, Великій Британії, Індії, Ірландії, Канаді, Новій Зеландії);

- французька модель;
- німецька модель (поширена в Німеччині, Австрії та ін.);
- скандинавська модель (поширена в Данії, Норвегії, Швеції).

Ці моделі розроблені на основі рівня інституалізації парламентської опозиції, її включення до діяльності парламенту та його органів, ролі в законотворчому процесі тощо.

Так, у вестмінстерській моделі до основних характеристик та принципів діяльності опозиції відносять функцію парламентського контролю над урядом: година (день) запитань до уряду, робота в комітетах, проведення парламентських дебатів при внесенні поправок до законопроектів.

У французькій моделі спостерігається більш широке коло можливостей для діяльності опозиції. Так, опозиції надане пропорційне представництво всіх парламентських фракцій у складі керівництва парламентом, забезпечення ефективної діяльності тимчасових слідчих комісій і надання інформації про певні факти та події, право на надсилання запитів (усних чи письмових) до уряду та право вступати у дебати з представниками уряду, присвячені цим запитам. Також опозиція у Франції має право на звернення до Конституційної Ради 60 депутатами або сенаторами з метою контролю конституційних законів.

У німецькій моделі опозиція має можливість впливати на визначення порядку денного парламенту, право призначати достатньо велику кількість керівників у постійних комітетах Бундестагу, право накладання вето на законопроекти, ініційовані урядом, а також третина депутатів Бундестагу може оскаржити в Конституційному суді будь-який закон, що на їхню думку суперечить Основному закону держави.

У скандинавській моделі права опозиції значно менші, ніж у всіх вище згаданих варіантах: опозиція має право лише на участь у діяльності законодавчих комітетів та залучення до процедури ухвалення порядку денного [16].

В Україні численні спроби врегулювання статусу політичної опозиції були підпорядковані завданням її конституювання. На підставі цього виокремлюють чотири етапи інституалізації політичної опозиції.

Перший етап (1990–2006 рр.). Розподіл на парламентську більшість та опозицію існував із часу обрання Верховної Ради України у 1990 р. Діяльність парламентської опозиції в цей час здійснювалася на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. Так, за опозицією закріплювалися посада віце-спікера, посади голів парламентських комітетів, які контролюють діяльність виконавчої й судової гілок влади та впливають на організацію роботи Верховної Ради України, посади заступників чи секретарів решти парламентських комітетів.

Другий етап (2006–2007 рр.). Із набранням чинності політичної реформи у Конституції України було закріплено інститут «коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України» (парламентська більшість), яка де-юре наділялася значними повноваженнями з формування персонального складу Кабінету Міністрів України та де-факто брала на себе політичну відповідальність за його діяльність. Це зумовило необхідність унормування статусу та прав її політичних опонентів – парламентської опозиції. На цьому перехідному етапі діяльність парламентської опозиції здійснювалася в рамках попередніх політичних домовленостей.

Третій етап (2007–2010 рр.). Закріплення окремих прав парламентської опозиції в Україні вперше відбулося у виборчому законодавстві. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 01.06.2007 р. встановив рівні квоти на представництво парламентської більшості та опозиції в окружних та дільничних виборчих комісіях. Формалізація статусу та основних прав парламентської опозиції була закріплена у Регламенті Верховної Ради України від 19.09.2008 р. Зокрема ст. 72 Регламенту встановлювала, що опозиційний уряд здійснює моніторинг діяльності уряду, а народні депутати – члени опозиційного уряду готують альтернативні пропозиції щодо Програми діяльності Кабінету Міністрів України, проектів загальнодержавних програм та інших законодавчих пропозицій уряду.

Четвертий етап (із жовтня 2010 р.). Після рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010, яким відновлено чинність Конституції України від 28 червня 1996 р., з Регламенту Верховної Ради України виключили главу 13 «Парламентська опозиція». Таким чином, зараз діяльність парламентської опозиції здійснюється відповідно до політичної практики першого етапу [17].

Правовий вакуум у питанні законодавчого закріплення прав і гарантій опозиції, який утворився після скасування конституційної реформи 2010 р., ще більше загострив відносини влади та опозиції, оскільки втратив чинність Закон України «Про регламент Верховної Ради України», яким визначався порядок створення парламентської опозиції. (Регламент Верховної Ради України від 19.09.2008 р. 547-VI Рішенням Конституційного Суду України від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009 визнано таким, що не відповідає Конституції України. З 10.02.2010 р. Регламент Верховної Ради України затверджено Законом України № 1861-VI) [18, с. 23].

Органічною складовою легітиматії влади у процесі виборів є їх визнання міжнародною спільнотою через низку спеціалізованих організацій, установ та інституцій Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ, СНД тощо. Науковці виокремлюють такі індикатори міжнародної (зовнішньополітичної) легітиматії влади в Україні:

- ступінь публічної довіри міжнародної спільноти до законодавчої бази виборів та діяльності інститутів громадянського суспільства (партій, громадських організацій, ЗМІ), пов'язаних з виборами;

- ступінь довіри до виборчого процесу, сформований унаслідок діяльності спостерігачів;
- публічне схвалення представниками іноземних держав і міжнародних організацій, науково-дослідних установ організаційної діяльності суб'єктів виборчого процесу;
- позитивна оцінка проведення виборів у закордонних засобах масової інформації, подана незалежними журналістами;
- кількість звернень громадян України до Європейського Суду з прав людини щодо захисту порушених виборчих і пов'язаних з ними прав [9, с. 122, 126, 128, 129, 130].

Авторитетним міжнародним форумом з обміну ідеями у правовій сфері, наглядним органом Ради Європи у виборчих справах є Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія), яка була утворена 1990 р. Україна співпрацює з Венеціанською Комісією, починаючи з 1992 р. Її діяльність щодо конкретних країн стосується імплементації європейського виборчого доробку, але вона не намагається нав'язувати законодавчу одноманітність. Навпаки, за винятком основних принципів, Комісія не робить жодних спроб наполягати на практичних рішеннях, а просто намагається показати усі «за» або «проти» можливих варіантів. Вона виходить із врахування пропозицій, зроблених національною владою чи іншими політичними акторами національного рівня. Комісія також бере до уваги національну ситуацію, оскільки рішення, яке працює в одній країні, не обов'язково буде працювати в іншій [19, с. 13].

У 2002 р. Парламентська Асамблея спільно з Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи Венеціанська Комісія заснувала Раду за демократичні вибори, головне завдання якої – здійснення співробітництва у галузі виборів. Рада є органом, підпорядкованим Венеціанській Комісії. Він сформований з представників Венеціанської Комісії, Парламентської асамблеї Ради Європи та Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. До участі у її роботі заохочуються також Європарламент, Європейська комісія, Бюро з демократичних інституцій та прав людини (БДПІЛ) та Парламентська Асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), а також Асоціація європейських організаторів виборів. Одним із перших документів, розроблених цією радою, був Кодекс належної практики у виборчих справах, який звів разом і кодифікував основні європейські принципи організації вільних та демократичних виборів [20].

У своїй роботі Венеціанська Комісія керується трьома базовими принципами європейського конституційного доробку, які лежать в основі діяльності Ради Європи, а саме: демократія, верховенство права та прав людини. Ці три принципи реалізуються на практиці у чотирьох сферах діяльності: сприяння у галузі конституційного права; вибори та референдуми; співпраця з конституційними судами; дослідницька та аналітична діяльність. Конституційні принципи виборчого права складають п'ять принципів: загальне, рівне, вільне, пряме виборче право і таємне голосування.

Водночас проголошення принципів європейського виборчого доробку і навіть розкриття їх у деталізованому регулюванні недостатні для того, щоб гарантувати їх запровадження. Мають виконуватися також три загальні умови:

- по-перше, виборчий закон повинен мати певну стабільність, яка захищає його від партійно-політичних маніпуляцій;
- по-друге, повинні існувати процедурні гарантії, які забезпечують безсторонне застосування цих принципів;
- не може існувати справжньої демократії, поки не дотримуються основні права, зокрема, свобода вираження поглядів, зібрань і об'єднань [19, с. 20].

У 2008–2009 рр. Венеціанська Комісія ухвалила низку важливих документів у галузі виборів та політичних партій, зокрема, «Порівняльну доповідь про виборчі бар'єри та інші особливості виборчих систем, які ставлять перешкоди партіям у доступі до парламенту», «Доповідь про міжнародно визнаний статус спостерігачів на виборах», а також «Кодекс належної практики до політичних партій».

В останні роки предметом дослідження Комісії були українські виборчі закони та законопроекти. Як зазначає відомий український фахівець у галузі виборчого права

Ю. Ключковський, високопрофесійна експертиза національного виборчого законодавства має величезне значення для молоді демократії в Україні. На жаль, більшість документів Венеціанської Комісії не увійшли до широкого обігу в академічних колах чи у середовищі політиків (які часом посилаються на факт прийняття висновку Комісією, однак не на його зміст) та експертів у різних галузях конституційного, і, зокрема, виборчого права [21, с. 7–8].

Отже, проблема електоральної легітимації влади в умовах демократичної трансформації передбачає необхідність подальшого дослідження проблеми, як мінімум у її трьох аспектах. По-перше, визначення структурних елементів (фаз) електорального процесу, а, відповідно, і його меж. По-друге, подальше вивчення інституційного середовища, що забезпечує електоральну легітимацію влади, оскільки в умовах демократичної трансформації ця інституційна структура постійно збагачується. По-третє, узгодження практики проведення виборів на національному рівні з міжнародними стандартами демократичних виборів із одночасним збагаченням останніх позитивним досвідом країн, які стають на шлях демократії.

1. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Избранные произведения / [пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.

2. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція / Френсіс Фукуяма // Лібералізм : антологія / [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – [2-е вид.]. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 1061–1071.

3. Шедлер А. Вимірювання демократичної консолідації / Андреас Шедлер // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 687–714.

4. Висоцький О. Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика : [монографія] / Висоцький О. Ю. – Дніпропетровськ : Пороги, 2010. – 318 с.

5. Даймонд Л. Три парадокси демократії / Ларі Даймонд // Демократія: антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 92–104.

6. Бистрицький Є. Проблема легітимації / Є. Бистрицький // Українська державність у ХХ сторіччі. Історико-політичний аналіз. – К. : Політ. думка, 1996. – С. 318–320.

7. Шміттер Ф. К. Чим є і чим не є демократія / Ф. К. Шміттер, Т. Л. Карл // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 79–91.

8. Деггер Р. Участь у політичному житті і проблема апатії / Річард Деггер // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 304–326.

9. Юрійчук Є. Електоральна та референтна легітимація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : [монографія] / Євгенія Юрійчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 480 с.

10. Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / Ігор Поліщук // Політ менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 137–146.

11. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : [монографія] / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.

12. Волинський А. Стадії політичного процесу. Політико-правові основи класифікації / А. Волинський // Політ. менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 41–51.

13. Сарторі Д. Вертикальна демократія / Джованні Сарторі // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 486–532.

14. Белламі Р. Ліберальні права, соціалістичні цілі та обов'язки громадянина / Річард Белламі // Лібералізм: антологія / [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – [2-е вид.]. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 983–1000.

15. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Республіці Польща в умовах демократичної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Оксана Володимирівна Кукуруз. – К., 2008. – 20 с.

16. Шаповаленко М. Взаємовідносини між урядом та опозицією: світовий досвід

та українські реалії. Аналітична записка [Електронний ресурс] / М. Шаповаленко, О. Авксентьев. –

Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/9.htm>.

17. *Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції*. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – К. : НІСД. – Режим доступу :

<http://www.niss.gov.ua/articles/550/>.

18. *Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні*. Аналітична доповідь / [за ред. О. М. Майбороди]. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.

19. *Європейський виборчий доробок*. CDL (2002) 7 rev // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / [пер. з англ. ; за ред. Ю. Ключковського]. – [2-е вид., виправ. і доп.]. – К., 2009. – С. 12–44.

20. *Кодекс належної практики у виборчих справах*. Керівні принципи та пояснювальна доповідь ухвалені Венеціанською Комісією на 52 пленарній сесії (Венеція, 18–19 жовтня 2002 року) // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / [пер. з англ. ; за ред. Ю. Ключковського]. – [2-е вид., виправ. і доп.]. – К., 2009. – С. 50–81.

21. *Ключковський Ю.* Передмова / Ю. Ключковський // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / [пер. з англ. ; за ред. Ю. Ключковського]. – [2-е вид., виправ. і доп.]. – К., 2009. – С. 7–11.